Jerzy PARYSEK

TREŚĆ I METODY OPRACOWANIA PLANU PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA PODSTAWOWEJ JEDNOSTKI TERYTORIALNEJ

1. PLAN PODSTAWOWEJ JEDNOSTKI TERYTORIALNEJ W SYSTEMIE PLANOWANIA PRZESTRZENNEGO

Jedną z podstawowych prawd planowania przestrzennego i gospodarki przestrzennej jest ta, która mówi że skutecznych dróg rozwiązania problemów przestrzennych poszukiwać można jedynie w rozwiązaniach systemowych. Przestrzenne układy ekologiczno-społeczno-ekonomiczne przedstawiają się bowiem dziś jako wysoko zorganizowane i wielorako uwarunkowane, złożone układy funkcjonalne, których nie można rozpatrywać ani w kategoriach własności poszczególnych elementów, ani w kategoriach określonych sum tych własności. Są to ponadto systemy hierarchiczne, w których funkcjonują konkretne zależności przejawiające się w wyraźnych relacjach podporządkowania, uwarunkowania czy też ograniczenia. Są to wreszcie układy dynamiczne, zmieniające się nie tylko wraz ze zmianą warunków, w których działają lecz także wraz ze zmianą struktury źródeł ich zasilania.

Przestrzenne układy społeczno-ekonomiczne kraju rozpatrywać można w ujęciu przedmiotowym i podmiotowym. W ujęciu przedmiotowym są to określone w kategoriach własności wektorowych przestrzenne układy funkcjonalne noszące nazwę węzłowych regionów społeczno-ekonomicznych. W ujęciu podmiotowym są to natomiast jednostki terytorialnego podziału kraju, dla których obowiązujący system prawny wyznacza treść i zakres prac planistycznych oraz funkcji decyzyjnych. Jednostki te nie zawsze jednak stanowią przestrzenny układ funkcjonalny o odpowiednio wykształconych powiązaniach wewnętrznych i zewnętrznych, w konsekwencji czego nie mogą być traktowane jako węzłowe regiony społeczno-ekonomiczne. Sytuacja ta nie w każdym przypadku przedstawia się podobnie. Generalnie stwierdzić można, że większa zbieżność przedmiotowych i podmiotowych układów społeczno-gospodarczych dotyczy szczebla gminnego, mniejsza zaś wojewódzkiego, a także że kategorii regionów węzłowych bardziej odpowiadają woje-

wództwa z tzw. „starymi" ośrodkami wojewódzkimi niżli województwa „nowe". Zakładając, że administracyjny podział kraju na szczeblu regionalnym (wojewódzkim) nie ulegnie zmianie, jednocześnie dopuścić należy i postulować - jak już zaznaczano w pierwszym rozdziale pracy - korekty układu przestrzennego podstawowych jednostek terytorialnych, szczególnie jeśli idzie o bardziej precyzyjne i adekwatne względem układu powiązań, wyznaczenie ich granic. W takich bowiem jednostkach, tj. regionach funkcjonalnych najniższego szczebla, istnieje pilna potrzeba wypracowania ogólnego schematu i modeli szczegółowych planu przestrzennego zagospodarowania.

Sięgająca wielu dziesięcioleci tradycja planowania przestrzennego w Polsce zawsze uwzględniała trójpoziomowy jego układ. Obok planu krajowego funkcjonowały plany regionalne, obok regionalnych - miejscowe. Te ostatnie odnosiły się jednak bardziej do miejscowości niźli do jednostki terytorialnej, a ich zakres obejmował przede wszystkim zagadnienia rozwoju urbanistyczno-architektonicznego. Ten trójpoziomowy układ widoczny jest i dziś, choć potrzeby kształtowania przestrzennych układów społeczno-gospodarczych dyktują wyraźną zasadność wydzielania dodatkowego poziomu planowania przestrzennego, tj. poziomu lokalnego (gminnego). Plan przestrzenny zagospodarowania dla tego poziomu, w polu swym i zakresie powinien być planem uwzględniającym pewne treści planowania regionalnego i planowania miejscowego. Jednocześnie powinien pozostawać planem o charakterystycznej dla siebie specyfice i odpowiednich kryteriach rozwiązań.

Szczegółowa charakterystyka pola i zakresu lokalnego planu przestrzennego zagospodarowania wraz z uzasadnieniem potrzeby jego wyodrębnienia możliwa jest jednak dopiero w przypadku ogólnej charakterystyki systemu planowania przestrzennego.

Realizowana w Polsce reforma gospodarcza pociągnęła za sobą pewne zmiany w systemie planowania gospodarki narodowej, w tym także planowania o wymiarze przestrzennym. Znalazło to swój wyraz między innymi w aktach prawnych regulujących działalność planistyczną i funkcjonowanie samorządów terytorialnych.

Ustawa o planowaniu społeczno-gospodarczym (z dnia 26 lutego 1982 r.), ustawa o planowaniu przestrzennym (z dnia 12 lipca 1984 r.) oraz ustawa o systemie rad narodowych i samorządu terytorialnego (z dnia 20 lipca 1983 r.) wyznaczają wprawdzie zakres możliwych rozwiązań, jednak ciągle aktualna sprawa doskonalenia systemu planowania nakazuje, a ogólny charakter wymienionych aktów prawnych dopuszcza, poszukiwanie nowych rozwiązań.

Można w zasadzie mówić o dwóch drogach udoskonalenia systemu planowania w Polsce, tj. o wykorzystaniu istniejącej struktury organizacyjnej planowania i o budowie struktury nowej. Podejście pierwsze posiada tę zaletę, że nie tworzy nowych układów organizacyjnych lecz istniejące rekonstruuje pod kątem zwiększenia efektywności i skuteczności ich funkcjonowania. Przykładem rozwiązań tego typu może być koncepcja metodolo-

gii planowania regionalnego zaproponowana przez M. Kochanowskiego i J. Kołodziejskiego[1]. Rozwiązanie drugie, a przykład takiego zaprezentowany zostanie właśnie w tym miejscu, charakteryzuje się odejściem od aktualnych struktur organizacyjnych i wprowadzeniem w to miejsce rozwiązań nowych, zakładających nieco inny w swej budowie, integracyjny system planowania przestrzennego. System ten nawiązuje swym układem do wyraźnie zarysowującego się, hierarchicznego układu funkcjonalnego życia społeczno-gospodarczego kraju, w którym wydzielić można następujące poziomy: krajowy, regionalny, lokalny i miejscowy. System ten dostosowany jest także do założeń reformy gospodarczej, z których z jednej strony wynika wzrost koordynacyjnej roli Komisji Planowania przy Radzie Ministrów w dziedzinie kształtowania przestrzennych układów gospodarczych o znaczeniu krajowym, a z drugiej strony wynika samodzielność, samorządność i samofinansowanie podmiotów gospodarczych układu krajowego, a zatem pewna ich niezależność na szczeblu regionalnym i lokalnym.

U podstaw konstrukcji nowego systemu planowania w przestrzeni tkwią następujące założenia:

1) istnieją 4 poziomy organizacji układu funkcjonalnego gospodarki narodowej;

2) każdy z poziomów prowadzi charakterystyczną dla siebie działalność uwzględniając właściwe kryteria stosowanych rozwiązań;

3) każdy z poziomów posiada swoje wyraźnie określone cele rozwoju i jednoznacznie określony wymiar przestrzenny;

4) istnieją pewne działalności wykraczające poza klasyczny obszar ich przestrzennego oddziaływania, co wynika jednak przede wszystkim z dysproporcji rozwojowej tej działalności w innych jednostkach przestrzennych tego typu lub ma swoje uzasadnienie w zróżnicowanej jakości udzielanych świadczeń;

5) wyraźnie zaznaczają się dwie tendencje rozwoju działalności społeczno-gospodarczej: centralistyczna i decentralistyczna, między którymi podział staje się coraz bardziej widoczny;

6) wzrasta liczba samorządnych, samodzielnych i samofinansujących się podmiotów gospodarczych,

7) wzrasta stopień wykorzystania przestrzeni i nasilają się konflikty pomiędzy poszczególnymi użytkownikami przestrzeni, zatraca się jakość i wartość przestrzeni;

8) zaznacza się nieadekwatność systemu planowania terytorialnego względem systemu zarządzania i organizacji gospodarki narodowej.

Z założeń wstępnych wynikają następujące wnioski pozwalające konkretyzować elementy i podstawowe relacje nowego systemu planowania:

1. Na każdym poziomie organizacyjnym układu funkcjonalnego gospodarki narodowej koordynowana powinna być działalność właściwa dla danego poziomu.

---

[1] M. K o c h a n o w s k i, J. K o ł o d z i e j s k i, Koncepcja metodologii planowania regionalnego. Studia KPZK, t. 83, Warszawa 1984.

2. Generalnymi koordynatorami rozwoju ekonomicznego samorządnych, samofinansujących się i samodzielnych podmiotów gospodarczych powinny być właściwe resorty, natomiast koordynatorem ich rozwoju przestrzennego - Komisja Planowania przy Radzie Ministrów. Ten ostatni rozwój powinien być jednak prowadzony przy uwzględnieniu ograniczeń wynikających z założeń rozwoju przestrzennego układów niższego szczebla tj. regionalnego, lokalnego i miejscowego. Działalność gospodarcza tych jednostek (jak to już uprzednio zaznaczono) powinna być bilansowana na szczeblu krajowym i pozostawać poza zasięgiem zainteresowań jednostek przestrzennych niższego szczebla.

3. Układ krajowy realizować powinien, jako całość, podstawowe cele polityczne i ekonomiczne państwa, a funkcją jego rozwoju powinien być dochód narodowy przypadający na głowę mieszkańca.

4. Układ regionalny, w obliczu właściwych dla niego funkcji i przy uwzględnieniu samodzielności „krajowych" podmiotów gospodarczych, realizować powinien cele społeczne, mające swój wyraz w podnoszonym na coraz to wyższy poziom standardzie życia mieszkańców, w wyrównywaniu dostępności do podstawowych dóbr i usług, w sprawiedliwym ich podziale.

5. W układzie lokalnym podstawowe znaczenie posiada kształtowanie układu przestrzennego wiążącego się z warunkami codziennego życia mieszkańców oraz z racjonalnym wykorzystaniem środowiska, w tym przede wszystkim na rzecz gospodarki żywnościowej.

6. W układzie miejscowym podstawowe znaczenie posiada organizacja przestrzeni życia rodziny. Chodzi tu w zasadzie o konkretyzację założeń rozwojowych układu lokalnego z uwzględnieniem warunków ekologii człowieka, higieny komunalnej, estetyki krajobrazu, funkcjonalności zabudowy.

7. Szczegółowe przypisanie celów i funkcji do poszczególnych poziomów organizacji funkcjonalnej gospodarki narodowej pociąga za sobą następujące konsekwencje dla istniejącego systemu planowania:

a) nie widzi się uzasadnienia dla funkcjonowania zespołów makroregionalnych i wojewódzkich komisji planowania w aktualnym ich charakterze. Zespoły makroregionalne, jeśli mają istnieć, zorientowane muszą być na rozwiązanie najbardziej palących problemów przestrzennych np. wydzielonych i wprowadzonych przez Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN tzw. obszarów problemowych, kórymi nie są (zjawiska negatywne i patologiczne przekraczają granice administracyjne) jednostki wojewódzkie terytorialnego podziału kraju oraz odpowiednie ich podzbiory, lecz inne regiony wyodrębnione;

b) reaktywować należy pracownie planów regionalnych, które funkcjonować powinny jako wyłączne ogniwa społeczno-ekonomicznego planowania przestrzennego na szczeblu wojewódzkim; pracownie takie składać powinny się z trzech jednostek organizacyjnych nazywanych umownie zespołami, tj. zespołu analiz, prognoz i studiów (część personelu z biur makroregionalnych), zespołu planu regionalnego (część personelu z biur makroregionalnych i wojewódzkich biur planowania przestrzennego) oraz zespołu koordynacji działalności społeczno-gospodarczej (część opera-

tywnego personelu wojewódzkich komisji planowania); pracownie te funkcjonować powinny jako wysoce specjalistyczne instytucje badawczo-projektowo-koordynacyjne;

c) stworzyć należy lokalne zespoły planowania przestrzennego na szczeblu gmin, obejmujące swym zakresem problemowym kształtowanie podstawowego układu powiązań funkcjonalnych oraz kształtowanie efektywnych form użytkowania środowiska;

d) zmodernizować i ujednolicić należy podporządkowane służbom budowlanym i urbanistycznym zespoły planowania urbanistyczno-architektonicznego.

W ten sposób, na każdym poziomie organizacyjnym funkcjonować będzie tylko jeden koordynator działalności społeczno-ekonomicznej w przestrzeni. Tym samym zagwarantowana zostanie integracja planowania społeczno-ekonomicznego z planowaniem przestrzennym stanowiąca podstawową przesłankę tworzenia w perspektywie efektywnych: społecznie, ekonomicznie i ekologicznie układów przestrzennych gospodarki narodowej kraju.

Ogólny schemat postulowanego modelu systemu planowania przestrzennego w kraju przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Model systemu planowania przestrzennego

Szczebel planowania	Podmiot szczególnego zainteresowania	Funkcja planu	Cele nadrzędne	Podstawowe kry kryteria rozwiązań
krajowy	podsystem środowiska techniczno-produkcyjnego	koncepcyjno-strategiczna	efekty ekonomiczne	maksymalizacja dochodu narodowego per capita (wytworzony)
regionalny	podsystem środowiska społecznego (psychospołecznego)	strategiczno-koordynacyjna	wszechstronny rozwój społeczny	maksymalizacja efektu społecznego, wysoka jakość życia
lokalny	podsystem środowiska przyrodniczego	koordynacyjno-dyspozycyjna	zdrowe środowisko przyrodnicze, funkcjonalność układu osadniczego	najlepsze z możliwych warunki równowagi ekologicznej, produkcja zdrowej żywności
miejscowy	podsystem środowiska biofizycznego	koncepcyjno-realizacyjna	zdrowe środowisko sztune, funkcjonalność struktury przestrzennej miejsca zamieszkania	najlepsze z możliwych warunki sanitarno-higieniczne, estetyka i humanizm miejsca zamieszkania i pracy

Źródło: Opracowanie własne.

Elementami systemu planowania przestrzennego będą zatem:

1) plan krajowy,

2) plany regionalne,

3) plany regionalne obszarów problemowych,

4) plany lokalne,

5) plany miejscowe (poza sferą społeczno-ekonomicznego planowania przestrzennego).

Relacjami w systemie planów będą:

1) koncepcyjna funkcja planu wyższego szczebla względem rozwiązań na szczeblu niższym,

2) ograniczająca funkcja barier rozwojowych wynikających z planów szczebla niższego dla wszystkich szczebli wyższych; ograniczenia natury estetycznej i biofizyczno-sanitarnej dla wszystkich wyższych szczebli niźli miejscowy, natury ekologicznej - dla szczebla regionalnego, (także dla regionów wyodrębnionych) i natury społecznej - dla szczebla krajowego,

3) koordynacyjna funkcja planów poszczególnych szczebli przy uwzględnieniu kryteriów ekonomicznych - na szczeblu krajowym, społecznych - na regionalnym, ekologicznych - na lokalnym i estetyczno-biofizyczno-sanitarnych - na miejscowym,

4) zróżnicowany charakter planów przestrzennego zagospodarowania z dominacją elementów strukturalnych na szczeblu krajowym, strukturalno-funkcjonalnych - na regionalnym, funkcjonalnych - na lokalnym i funkcjonalno-koordynacyjnych na miejscowym.

Przedmiotowym zakresem czasowym planów przestrzennego zagospodarowania powinien być okres 10-letni z pewnymi elementami prognozy na dalsze 10 lat.

W tak ustalonym systemie, plan gospodarczy i społeczno-gospodarczy w dotychczasowym rozumieniu właściwie poza szczeblem krajowym nie istnieje. Szczątkową jego formą jest plan inwestycyjno-koordynacyjny i bilans zatrudnienia sporządzony na szczeblu regionalnym oraz plan zaopatrzeniowo-inwestycyjny i plan skupu występujący na poziomie lokalnym (dotyczy głównie gospodarki rolnej i gospodarstw domowych).

Tak pojmowany system planowania dostarczyć powinien scenariuszy najbardziej pożądanego i najbardziej prawdopodobnego stanu zagospodarowania przestrzennego jednostek stanowiących przedmiot planu z uwzględnieniem najbardziej efektywnych i najbardziej korzystnych społecznie i ekologicznie dróg jego osiągnięcia.

Przystępując do szczegółowszego scharakteryzowania proponowanej koncepcji planowania przestrzennego, należy zaznaczyć, że koncepcja ta nie przystaje bezpośrednio do warunków istniejących w Polsce. Jak podano wyżej, koncepcja ta zakłada budowę nowej struktury planowania. Jest to rzecz trudna. Wydaje się jednak możliwa. Ma też swoje uzasadnienie. Chodzi tu m.in. o sprawność i skuteczność planowania, odbiurokratyzowanie procesu powstawania planów, zapewnienie zbieżności ustaleń planistycznych.

Struktury administracyjne nie powinny być przeszkodą w reformowaniu gospodarki. Reformowanie to wymaga rozwiązań nowych, niekiedy radykalnych. W istniejącym układzie służb planistycznych na czoło wysuwa się administracyjny i legislacyjny tryb integrowania planów. Nie zawsze jest on w pełni skuteczny. Potrzebne są raczej rozwiązania oparte na świadomości potrzeby integracji, na przesłankach efektywności działań itp.

Zdajemy sobie sprawę, że proponowanej koncepcji nie da się wprowadzić w życie od razu. Jednakże działania w jej kierunku wydają się pożądane, jak również usuwanie barier utrudniających jej realizację[2]. Należy też nadal poszukiwać dróg wewnętrznej integracji planów na płaszczyźnie metodycznej w istniejącym układzie organizacyjnym[3].

2. ZASADNICZE TREŚCI I KRYTERIA ROZWIĄZAŃ PRZESTRZENNYCH

Plan przestrzennego zagospodarowania podstawowej jednostki przestrzennej polem swym obejmować powinien te wszystkie dziedziny życia społeczno-gospodarczego, które pozostają charakterystyczne dla tego poziomu organizacji przestrzennej gospodarki. Nie oznacza to jednak uniwersalnego charakteru planów wszystkich jednostek przestrzennych tego typu. Wiadomo bowiem, że gospodarka na szczeblu lokalnym, obok pewnych charakterystycznych cech wspólnych posiada jeszcze swego rodzaju specyfikę, wynikającą ze struktury społeczno-ekonomicznej konkretnej jednostki przestrzennej. Podobieństwo dotyczy w głównej mierze układu funkcjonalnego natomiast różnice - struktury, aczkolwiek między strukturą a funkcjami zauważyć można pewien związek przyczynowego charakteru. Zróżnicowanie struktury prowadzi bowiem do zróżnicowania funkcji i vice versa.

Z zarysowanego uprzednio systemu planowania przestrzennego wynikają dziedziny szczególnego zainteresowania oraz kryteria stosowanych rozwiązań.

Podstawową troską gospodarki przestrzennej na szczeblu lokalnym powinno być kształtowanie układu funkcjonalnego wiążącego się z warunkami codziennego życia mieszkańców oraz układu strukturalnego opartego na użytkowaniu ziemi. Układy te winny być kształtowane przy wykorzystaniu ekologicznych kryteriów rozwiązań. Nie mogą to być, rzecz jasna, kryteria wyłączne. Będą one jednak zawsze kryteriami pierwszoplanowymi,co wynika przede wszystkim z faktu, że na tym poziomie podziału przestrzennego (a jeszcze bardziej na poziomie miejscowości) uwidaczniają się konflikty pomiędzy poszczególnymi użytkownikami przestrzeni, w tym przede

---

[2] Piszemy o nich w następnym artykule, w związku z problemami aplikacji proponowanych rozwiązań.

[3] Zagadnienia te wchodzą w zakres wspomnianej poprzednio pracy na temat zintegrowanego planowania terytorialnego.

wszystkim konflikt: podmioty gospodarcze - mieszkańcy. Tutaj też z całą wyrazistością zarysowuje się inny konflikt, a mianowicie między tym, co naturalne, a tym, co sztuczne w przestrzeni życia człowieka. Jest to konflikt prowadzący w prostej linii do dewastacji środowiska,, utraty jego własności i wartości, do zakłócenia naturalnych w swym charakterze relacji przyroda - człowiek. Konflikt ten dodatkowo potęguje fakt, że stosunkowo skromne wymiary geodezyjne podstawowej jednostki terytorialnej wyznaczają ograniczone możliwości bezkonfliktowego użytkowania przestrzeni i kształtowania wymienionych relacji. Każdy taki konflikt bezpośrednio lub pośrednio zagraża człowiekowi. Powodując powstanie niekorzystnych warunków biofizyczno-sanitarnych godzi w zdrowie i życie człowieka, natomiast dewastując teren - godzi w jego materialną egzystencję. Z tych to względów niezwykle ważną rzeczą jest wyznaczenie zakresu ograniczeń lokalizacyjnych danej jednostki przestrzennej, które funkcjonować będą dla rozwiązań wynikających z realizacji celów nadrzędnych jednostek szczebla wyższego.

Wszelkie powiązania przestrzenne, jakie obserwuje się w sferze działań społeczno-gospodarczych są bezpośrednią konsekwencją dążeń zarówno grup społecznych jak i poszczególnych osób do zaspokojenia różnego rodzaju potrzeb życiowych. A że praktycznie nie ma możliwości pokrycia każdej z potrzeb w pobliżu miejsca zamieszkania, przeto wytwarza się pewnego rodzaju sieć powiązań obejmująca w przekroju danej jednostki przestrzennej bogatą ich gamę. Stopień rozwoju powiązań przestrzennych zależy przede wszystkim od stopnia rozwoju społeczno-ekonomicznego danego obszaru, jako całości i od stopnia zróżnicowania wewnętrznej jego struktury.

Poszukując charakterystycznego układu powiązań przestrzennych dla podstawowej jednostki planowania przestrzennego, dojść trzeba do wniosku, że układ taki wyznacza funkcjonowanie gospodarstw domowych z jednej strony i gospodarka lokalna, szczególnie zaś rolnictwo z drugiej.

W przypadku gospodarstw domowych chodzi przede wszystkim o powiązania jakie powstają w związku z:

1) wykonywaniem pracy zawodowej,
2) konsumpcją dóbr i usług materialnych,
3) zaspokajaniem potrzeb niematerialnych (oświata, nauka, kultura, religia itp.),
4) troską o zdrowie,
5) posiadaniem i funkconowaniem mieszkania,
6) obcowaniem z przyrodą, wypoczynkiem i turystyką.

W przypadku zaś gospodarki rolnej chodzi przede wszystkim o powiązania w dziedzinie:

1) zaopatrzenia gospodarki rolnej w materiał siewny i hodowlany, nawozy sztuczne i środki chemicznej ochrony roślin oraz maszyny, narzędzia i urządzenia do produkcji rolnej,
2) zaopatrzenia w energię, paliwa, materiały budowlane i inne produkty związane z funkcjonowaniem gospodarstwa rolnego,

3) dostaw produktów rolnych do punktu skupu i zakładów przetwórczych,

4) poradnictwa fachowego, obsługi finansowo-kredytowej i ubezpieczeniowej, obsługi weterynaryjnej, kontraktacji, klasyfikacji, spraw administracyjnych itp.

W wymiarze przestrzennym, układ funkcjonowania gospodarstw domowych powinien być układem możliwie maksymalnie spójnym i w miarę domkniętym. Każdy z mieszkańców obszaru powinien zaspokoić swoje potrzeby na obszarze jednostki przestrzennej, do której należy z jednoczesnym założeniem, że zaspokojenie tych potrzeb powinno się odbywać przy minimalnym wysiłku związanym z pokonywaniem przestrzeni. Nie wszystkie jednak potrzeby gospodarstw domowych wyznaczają sieć powiązań przestrzennych, które charakterystyczne są dla jednostki terytorialnej szczebla gminnego, o jaką w tych rozważaniach przede wszystkim chodzi. Dość często potrzeby w zakresie pracy zawodowej wykraczają poza obszar tej jednostki podczas gdy potrzeby w zakresie zakupu podstawowych artykułów spożywczych pokrywane są w miejscu zamieszkania. Tym nie mniej sformułować można stwierdzenie, że potrzeby bytowe, związane z funkcjonowaniem gospodarstw domowych wyznaczają podstawowy układ powiązań przestrzennych podstawowej jednostki terytorialnej. Hierarchia zaś jednostek osadniczych wyznaczająca kierunki powiązań pozostaje w ścisłym związku z stopniem centralności świadczonych usług.

Wśród powiązań przestrzennych związanych z funkcjonowaniem gospodarstw domowych wyróżnić można powiązania swobodne, częściowo wymuszone i całkowicie wymuszone. Przejście od powiązań swobodnych do wymuszonych następuje zwykle wraz ze wzrostem stopnia centralności danej usługi. W niektórych przypadkach wymuszenie kierunku powiązań wiąże się z określonymi własnościami środowiska przyrodniczego danego obszaru, z jego zagospodarowaniem przestrzennym lub posiada losowy charakter. Ten rodzaj powiązań jest o tyle ważny, że z jednej strony utrwalać może istniejący układ hierarchiczny, a z drugiej zakłócać ten układ.

Kształtowanie podstawowego układu powiązań funkcjonalnych związanego z funkcjonowaniem gospodarstw domowych stanowić powinno zatem pierwsze i jedno z dwóch zasadniczych zadań planu przestrzennego zagospodarowania jednostki terytorialnej. Oznacza to przede wszystkim modyfikację istniejącego układu osadniczego pod kątem zwiększenia efektywności społecznej jego funkcjonowania, czego wyrazem może być wzajemne przybliżenie do siebie gospodarstw domowych i miejsc zaspokojenia potrzeb mieszkańców oraz powiązania gospodarstw funkcjonalną siecią infrastruktury technicznej. Sieć jednostek osadniczych jest oczywiście siecią stałą i nie ona będzie zmieniana w koncepcjach przestrzennego zagospodarowania. Zmianie ulegnie jednak hierarchia węzłów tej sieci i to w takim kierunku, jaki wynika z rozmieszczenia ludności, jej potrzeb, stopnia i sposobu ich pokrywania oraz struktury społeczno-ekonomicznej otoczenia tych jednostek.

Wydaje się, że nie uda się stworzyć dobrego planu struktury i funkcjonowania sieci osadniczej podstawowej jednostki terytorialnej bez badań układu powiązań przestrzennych w tej jednostce i to zarówno w zakre-

sie powiązań powszechnych (charakterystycznych dla każdej jednostki przestrzennej będącej skupieniem gospodarstw domowych) jak i powiązań specyficznych (wynikających z własności środowiska przyrodniczego i społeczno-gospodarczego tej jednostki).

Podstawową w tym względzie rolę odgrywają badania powiązań usługowych. Zróżnicowany stopień centralności poszczególnych usług sprawia, że jednostki osadnicze danego obszaru tworzą różnego rodzaju układy hierarchiczne. Trudno jednoznacznie określić ile poziomów hierarchii funkcjonalnej ośrodków wyróżnić należy w podstawowej jednostce terytorialnego podziału kraju, gdyż brak właściwie badań tych zagadnień w skali lokalnej. Odwołując się jednak do przykładów analizy powiązań funkcjonalnych w skali powiatu, założyć należy, że na poziomie gminnym istnieje możliwość wydzielenia 4-5 szczebli hierarchii funkcjonalnej[4]. Taka ilość poziomów funkcjonalnych wynika także w pewnym sensie z badań systemów osadniczych krajów Europy Zachodniej prowadzonych w ramach Międzynarodowej Unii Geograficznej[5].

Wydaje się, że dla potrzeb formułowania założeń planu przestrzennego zagospodarowania podstawowej jednostki terytorialnej przyjąć należy następujący układ hierarchiczny:

p o z i o m I - wybudowania, przysiółki i sioła (pozbawione lokalizacji jednostek usługowych),

p o z i o m II - podstawowe wsie sołeckie (wyposażone w podstawowe placówki usługowe o znaczeniu miejscowym - głównie dla funkcjonowania gospodarstw domowych jak sklep spożywczy lub wielobranżowy, szkołę 3-4 klasową, kółko rolnicze, punkt chemicznej ochrony roślin, punkt ochrony przeciwpożarowej, przystanek PKS, PKP lub kominikacji miejskiej),

p o z i o m III - dobrze wyposażone wsie sołeckie (wyposażone dodatkowo w punkt inseminacyjny, sklep wielobranżowy lub specjalistyczny, zlewnię mleka, punkt medyczny, szkołę podstawową, punkt skupu, kiosk „Ruchu" itp.),

p o z i o m IV - ośrodek gminny (wieś gminna lub małe miasto) - wyposażony w placówki usługowe wyższego rzędu, w tym takie jak: sklepy specjalistyczne, warsztaty napraw artykułów gospodarstwa domowego i sprzętu radiowo-telewizyjnego, warsztat napraw motoryzacyjnych, bank, poczta, ośrodek zdrowia z apteką, restaurację lub bar, punkt weterynaryjny, pla-

---

[4]Por. B. B r o d z i ń s k a, Hierarchia funkcjonowania jednostek osadniczych regionu czarnkowskiego. (W:) Struktura i funkcje układów przestrzenno-ekonomicznych. (red. Z.Chojnicki), UAM Poznań, Ser. Geografia, t. 18, Poznań 1979; T. K o r a l e w s k i, Zastosowanie modelu potencjału uczestnictwa do delimitacji regionów węzłowych. (W:) Struktura i funkcje układów przestrzenno-ekonomicznych (red. Z.Chojnicki), UAM Poznań, Ser. Geografia, t. 18, Poznań 1979; W. M a i k, Analiza funkcjonalna sieci osadniczej podregionu kalisko-ostrowskiego, UAM Poznań, Ser. Geografia, t. 11, Poznań 1976.

[5]H. V a n D e r H a e g e n, M. P a t t y n, C. C a r d y n, The Belgian settlement system. Acta Geographica Lovaniensia, t. 22.

cówkę wielobranżową GS-u, urząd administracji państwowej, remizę strażacką, posterunek milicji itp.).

Plan przestrzennego zagospodarowania zakładać powinien rozwój wymienionych placówek usługowych w tych jednostkach osadniczych, których liczba ludności oraz charakter gospodarki dyktują taką potrzebę. Z tych to względów prowadzić należy badania nad strukturę społeczno-ekonomiczną jednostki przestrzennej i nad strukturą funkcjonalną jej sieci osadniczej, gdyż tylko wyniki takich badań wskażą, które miejscowości należy rozwijać i w jakim kierunku.

Wszelkie rozwiązania koncepcyjne powinny nawiązywać do czteropoziomowej hierarchii jednostek osadniczych, która jako układ - realizować powinna zasadę wyrównanego dostępu do usług i maksymalnej dostępności usług związanych z funkcjonowaniem gospodarstw domowych i gospodarstw rolnych. Sieć placówek usługowych powinna być kształtowana doceloweo do takiego układu, który dla każdej jednostki osadniczej, zagwarantuje, przy uwzględnieniu poszczególnych rodzajów usług, podobny potencjał uczestnictwa lub dostępność.

Najważniejszą sprawą w tym względzie jest przyjęcie dla każdego poziomu hierarchii funkcjonalnej odpowiedniego zakresu placówek usługowych.

Mając na względzie dostępność usług, określać ją należy nie tylko przy uwzględnieniu odległości - miejsca zamieszkania - miejsca świadczenia danej usługi, lecz także mając na uwadze sposób i czas jej osiągnięcia.

Określenie hierarchii każdej jednostki osadniczej stanowi więc pewnego rodzaju podstawę dalszych rozwiązań, tym razem w sferze infrastruktury technicznej, którą należy dostosować do istniejącego (lub kształtowanego) układu powiązań. Chodzi tu zarówno o samą sieć infrastruktury jak i o jej hierarchię i funkcjonowanie (np. drogi, sieć energetyczna średnich napięć, sieć łączności, sieć wodociągowa, sieć przystanków komunikacyjnych, rozkład jazdy itp.).

Drugim zasadniczym przedmiotem planu przestrzennego zagospodarowania podstawowej jednostki terytorialnego podziału kraju jest kształtowanie efektywnej społecznie, ekonomicznie i ekologicznie, struktury użytkowania ziemi. Generalnie chodzi o rolnicze jej wykorzystanie ale pod uwagę brać także należy gospodarkę leśną, turystykę i rekreację oraz wykorzystanie gruntu na cele budowlane.

Podstawę rozstrzygnięć w tej dziedzinie powinny stanowić klasa bonitacyjna i wartość użytkowa ziemi oraz założenie, że ziemia wykorzystywana powinna być przede wszystkim na rzecz produkcji żywności. Celem rozwiązań będzie natomiast wypracowanie takiej rejonizacji gospodarki rolnej i takiej struktury produkcji rolnej, które przy danych warunkach klimatycznych i glebowych pozwolą uzyskać największy, ujmując sprawę rzeczowo, efekt produkcyjny.

Chodzi tu więc przede wszystkim o wypracowanie perspektywicznego modelu użytkowania ziemi, który uwzględniać będzie zbiór różnorodnych kryteriów oceny przydatności terenu dla różnych form jego użytkowania. Pod-

stawową rolę w tym względzie powinny odgrywać kryteria ekologiczne. Te powinny jednak zostać uzupełnione kryteriami ekonomicznymi, wartościowymi, przeznaczenia a także normatywnymi[6].

Za jeden z ważniejszych problemów związanych z oceną terenu czyli środowiska przyrodniczego dla celów społeczno-gospodarczych uznać należy ustalenie jego wartości. Jest to problem niebywale skomplikowany, a wszystkie dotychczas stosowane rozwiązania posiadają charakter umowny[7]. Nie należy się spodziewać, że charakter tych ocen ulegnie w perspektywie zasadniczej zmianie. Nie zwalnia to jednak prowadzących badania od poszukiwania rozwiązań lepszych, do których prowadzi, jak się wydaje, sekwencja relacji: własności terenu → wartość terenu → rodzaj użytkowania terenu → cena[8]. Wydaje się jednak, że bez wartościowania środowiska nie będzie można opracować efektywnego ekologicznie, społecznie i ekonomicznie modelu jego użytkowania. Środowisko jako dobro społeczne bezcennej wartości powinno być użytkowane na zasadach umowy społecznej z uwzględnieniem interesów obecnego i przyszłych pokoleń[9].

Model użytkowania ziemi w podstawowej jednostce terytorialnej zakładać powinien:

1) wydzielenie obszarów chronionych użytków rolnych, które to obszary pod żadnym pozorem nie mogą zostać przeznaczone na innego rodzaju użytkowanie,

2) wydzielenie obszarów chronionego krajobrazu naturalnego i kulturowego,

3) wydzielenie obszarów chronionych użytków leśnych,

4) wydzielenie obszarów chronionej zabudowy i obszarów pod dalszą zabudowę mieszkaniową, usługową i gospodarkę,

5) wydzielenie obszarów zmiany form użytkowania, w tym przede wszystkim przeznaczenie terenów pod uprawy rolne i zalesienie oraz inwestycje hydrotechniczne,

6) określenie form zagospodarowania nieużytków,

7) wydzielenie obszarów charakterystycznych typów gospodarki rolnej i specjalizacji produkcji,

---

[6] Por. R.F. Dasmann, J.P. Milton, P.H. Freeman, Ekologiczne podstawy rozwoju ekonomicznego. Warszawa PWN 1980; P. Streeten, Rachunek kosztów i korzyści oraz inne problemy metodologiczne. (W:) Środowisko człowieka a rozwój społeczno-ekonomiczny. Red. A. Kukliński. Warszawa PWE 1975, s. 146-165; J. Minorski, Środowisko przyrodnicze a gospodarka przestrzenna. Warszawa Arkady 1977; B. Głębocki, J. Parysek, Kryteria i metody oceny środowiska geograficznego z punktu widzenia potrzeb gospodarki przestrzennej. (maszynopis, problem międzyresortowy I.28), 1982.

[7] Por. T. Bartkowski, Ochrona zasobów przyrody i zagospodarowanie środowiska geograficznego. Poznań - Warszawa PWN 1973.

[8] Por. W. Pietraszewski, Cechy polskiej przestrzeni. (W:) Problemy polskiej przestrzeni. (Red. A. Kukliński. Biuletyn KPZK PAN, t. 118, Warszawa 1982.

[9] Por. W. Pietraszewski, Cechy polskiej przestrzeni ..., op.cit., Biuletyn KPZK PAN, t. 118, Warszawa 1982.

8) określenie przebiegu dróg komunikacyjnych i innej sieci infrastruktury technicznej,

9) określenie sposobów rozwiązania gospodarki wodnej.

Z funkcjonowaniem gospodarki rolnej wiążą się zagadnienia lokalizacji i funkcjonowania ośrodków obsługi rolnictwa oraz ośrodków przetwórstwa rolno-spożywczego, na co już zwracano uwagę.

W nowoczesnej gospodarce rolnej zauważa się bowiem wyraźny związek, jaki występuje pomiędzy intensyfikacją produkcji rolniczej a rozwojem zaplecza usługowo-przetwórczego rolnictwa[10]. W tej sytuacji mamy do czynienia z tworzeniem się innej sieci placówek usługowych, która związana jest nie tyle z obsługą gospodarstw domowych ile z obsługą gospodarki rolnej. Sieć ta jednak w znacznym stopniu pokrywa się z siecią obsługi ludności, co wynika przede wszystkim z faktu, że miejsce produkcji artykułów jest jednocześnie miejscem funkcjonowania gospodarstwa domowego. Zbieżność miejsc produkcji z miejscami występowania różnego rodzaju potrzeb społecznych jest jednym z zasadniczych czynników umożliwiających kształtowanie efektywnych społecznie struktur funkcjonalnych sieci osadniczej. Tak więc miejscowości, w których koncentrują się placówki świadczące tzw. usługi bytowe dla ludności są jednocześnie miejscami koncentracji placówek obsługi rolnictwa (opieka weterynaryjna, zaopatrzenie w materiał siewny, środki chemicznej ochrony roślin, nawozy, techniczna obsługa rolnictwa, skup, obsługa finansowo-kredytowa itp.) oraz przetwórstwa rolno-spożywczego.

Układ przestrzenny konsumentów i układ przestrzenny producentów żywności prowadzą zatem wspólnie do wykształcenia hierarchicznego układu sieci osadniczej podstawowej jednostki terytorialnej i do utworzenia się charakterystycznej dla tego układu - sieci powiązań przestrzennych.

Plan przestrzennego zagospodarowania podstawowej jednostki terytorialnej podziału kraju obok tych dwóch kluczowych zagadnień, tj.funkcjonowania systemu osadniczego i racjonalnego użytkowania ziemi, ze szczególnym uwzględnieniem produkcji żywności, rozwiązać musi dodatkowo cały szereg innych problemów. Wszystkie one jednak w mniej lub bardziej zasadniczy sposób wiążą się z zagadnieniami uznanymi za kluczowe, tj. z układem osadniczym oraz użytkowaniem ziemi. Cel, który ma realizować plan przestrzennego zagospodarowania podstawowej jednostki terytorialnej jest bowiem wyraźny. Chodzi o takie ukształtowanie przestrzeni życia pojedynczych osób, rodzin, społeczności lokalnych, w której występują:

1) dobre warunki zdrowotne życia i pracy,

2) równowaga ekologiczna w podstawowych ekosystemach,

3) korzystne warunki zaspokajania potrzeb materialnych i duchowych mieszkańców,

---

[10] Por. J. B o b r o w s k a, Osadnictwo na terenach wiejskich. (W:) Prognozy rozwoju systemów osadniczych (osadnictwo miejskie i wiejskie). IU i PP Politechniki Warszawskiej, Moskiewski Instytut Architekt., Warszawa-Łódź PWN 1983.

4) korzystne warunki produkcji zdrowej żywności,

5) dobre warunki pracy na roli i możliwości pracy w zawodach pozarolniczych,

6) estetycznie ukształtowany krajobraz[11].

Kształtowanie przestrzeni życia człowieka o takich właśnie cechach wyznacza zasadnicze treści planu przestrzennego zagospodarowania oraz schemat rzeczowy jego opracowania.

3. STRUKTURA I SCHEMAT RZECZOWY OPRACOWANIA PLANU

Jak to już uprzednio zaznaczono, plan przestrzennego zagospodarowania podstawowej jednostki terytorialnej powinien zawierać w sobie treści właściwe planom regionalnym i tzw. planom miejscowym. Jak każdy plan zagospodarowania przestrzennego powinien stanowić jednak przede wszystkim scenariusz: stanu zagospodarowania przestrzennego konkretnego obszaru, dróg osiągnięcia tego stanu oraz warunków, w których przyjdzie realizować wyznaczone cele.

Z Ustawy o planowaniu przestrzennym wynika, że plan taki powinien określić przyrodnicze, społeczno-ekonomiczne, kulturowe i estetyczno-krajobrazowe warunki rozwoju danej jednostki terytorialnej. W szczególności powinien określać:

1) możliwości i ograniczenia rozwoju społeczno-gospodarczego (w każdej z występujących sfer tj. demograficznej, społecznej, ekologicznej, ekonomicznej, technicznej i technologicznej, finansowej, organizacyjnej, surowcowej, majątkowej, politycznej itp.);

2) postulowaną strukturę przestrzenną i funkcjonalną sieci osadniczej;

3) zagospodarowanie i wykorzystanie terenu na różne cele;

4) wymagania w dziedzinie ochrony przyrody, dóbr kultury materialnej i wartości krajobrazowo-estetycznych;

5) sposoby zaspokajania podstawowych potrzeb społecznych: materialnych i duchowych;

6) modele i sposoby kształtowania sieci infrastruktury technicznej i społecznej;

7) zasady, formy i styl zabudowy mieszkaniowej, usługowej oraz organizacji tzw. wolnej przestrzeni (zieleń, mała architektura, tereny rekreacyjne i sportowe);

8) obszary problemowe wymagające opracowań szczegółowych.

---

[11] Por. S. K o z ł o w s k i, Gospodarka zasobami przyrody (Wczoraj-dziś-jutro). (W:) Gospodarka zasobami przyrody. (Red. S.Kozłowski), Studia PKZK PAN, t. 85, Warszawa 1985, s. 159-184; J. B o b r o w s k a, Osadnictwo na terenach wiejskich ... op.cit., IUiPP Politechn. Warszawskiej, Moskiewski Inst. Architekt., Warszawa-Łódź PWN 1983.

Wymienionych powyżej zadań nie uda się efektywnie zrealizować bez odpowiednich badań naukowych i stosunkowo dużego zasobu wiedzy: faktograficznej, teoretycznej i metodologicznej. Nie ma mowy o sporządzeniu jakiegokolwiek planu przestrzennego zagospodarowania bez potrzebnych informacji rzeczowych w przedmiocie planu, jego własności, struktury i dynamiki. Poznanie: rzeczy, zdarzeń i procesów (oraz praw nimi rządzących), które wpływają na sposób kształtowania przestrzeni fizycznej, poznanie zasad kształtowania tej przestrzeni oraz nabycie umiejętności oddziaływania na przeobrażenia przestrzeni dla uzyskania określonego, pożądanego jej stanu, to przecież niezbędne warunki opracowania sensownego i społecznie użytecznego planu przestrzennego zagospodarowania[12]. Choć w planie tego typu na pierwsze miejsce wysuwają się tzw. badania taktyczne, to jednak nie bez znaczenia są tu zarówno badania prognostyczne, koncentrujące się na określeniu najbardziej prawdopodobnej konfiguracji warunków realizacji planu oraz badania strategiczne pozwalające możliwie najtrafniej określić cele planu i sposoby ich osiągnięcia.

Znajomość własności przestrzeni stanowiącej przedmiot planu oraz znajomość metod opracowania planu jest punktem wyjścia wszelkich prac planistycznych. Co więcej - decyduje o zakresie przedmiotowym planu, jego wartości merytorycznej i realności realizacyjnej. Stąd też badania dla potrzeb opracowania planu przestrzennego zagospodarowania stanowią ważny wstępny etap procedury planistycznej.

Rzecz jasna, że nawet utworzenie komórki planowania przestrzennego na szczeblu gminnym nie jest w stanie zagwarantować uzyskania potrzebnych informacji faktograficznych, teoretycznych i metodologicznych. Z tego to względu niezmiennie ważną rzeczą jest przygotowanie przez wojewódzkie urzędy statystyczne materiałów informacyjnych i to nie tylko w przekrojach gminnych, lecz także dla poszczególnych miejscowości. Ważną rzeczą jest prowadzenie w oparciu o sporządzane w gminie formularze statystyczne oraz posiadane materiały źródłowe własnego, gminnego banku informacji. Niezwykle cenną okazać się także może pomoc nauki i to zarówno pomoc bezpośrednia, mająca swój wyraz w faktycznej konsultacji i współpracy jak i pomoc pośrednia - poprzez publikacje wyników badań naukowych. Niezbędny jest także nadzór metodyczno-koncepcyjny wojewódzkiej placówki planowania przestrzennego.

Dla wstępnego okresu organizacji i rozwoju planowania przestrzennego na szczeblu jednostki gminnej, najbardziej odpowiedni jest ogólny schemat procedury planistycznej mający zastosowanie we wszelkiego rodzaju planowaniu. Schemat ten wyróżnia następujące etapy:

1) analizę i ocenę stanu istniejącego, ze szczególnym wskazaniem potrzeb społecznych oraz warunków i ograniczeń rozwoju przestrzennego;
2) opracowanie wstępnej koncepcji planu;
3) weryfikację wstępnej koncepcji i ustalenie wersji ostatecznej;

[12] Por. J. R e g u l s k i, Wstęp do programowania przestrzennych badań naukowych. IPPPW, Materiały i Studia, Warszawa PWN 1971.

4) ocenę realizacji planu.

Analiza i ocena stanu istniejącego powinna koncentrować się przede wszystkim na:

1) określeniu wewnętrznej struktury mikroregionalnej jednostki prowadzącym do wydzielania obszarów zróżnicowanych własności środowiska przyrodniczego i społeczno-ekonomicznego;

2) określeniu wartości użytkowo-rolniczych gruntów;

3) określeniu stosunków hydrologicznych i aktualnego stanu gospodarki wodnej;

4) określeniu wartości użytkowej, możliwości eksploatacji i wykorzystania surowców mineralnych;

5) określeniu stanu środowiska przyrodniczego, poziomu relacji ekologicznych i ich zagrożeń;

6) określeniu sposobów użytkowania ziemi, zakresu jej wykorzystania struktury agrarnej itp.;

7) określeniu struktury funkcjonalnej i hierarchii sieci osadniczej ze szczególnym uwzględnieniem sposobu i stanu zaspokojenia potrzeb społecznych;

8) określeniu zakresu i charakteru oddziaływania pozarolniczej działalności produkcyjnej;

9) określeniu stanu demograficznego, rozmieszczenia i rozwoju ludności oraz natężenia i kierunków migracji;

10) określeniu relacji przestrzennych producent żywności - obsługa rolnictwa - skup płodów i przetworów rolnych;

11) określeniu tempa i charakteru zabudowy;

12) wyznaczeniu kompleksów przyrodniczo-krajobrazowych i obiektów kultury materialnej o unikalnych wartościach;

13) określeniu warunków i poziomu życia mieszkańców;

14) określeniu struktury przestrzennej i funkcjonowania infrastruktury technicznej;

15) określeniu stanu zdrowia mieszkańców jednostki przestrzennej wraz ze wskazaniem przyczyn tego stanu.

Z całą pewnością wyznaczyć można znacznie więcej zagadnień poznawczych, które należy podjąć w pierwszym etapie procesu budowy planu. Sądzić jednak należy, że ta pierwsza „piętnastka" dotyka istotnych problemów rozwoju przestrzennego podstawowej jednostki terytorialnej podziału kraju.

Choć etap ten nazwano oceną i analizą stanu istniejącego, to jednak oprócz określenia aktualnego stanu zagospodarowania przestrzennego obszaru w podstawowych jego przekrojach strukturalnych niezbędną rzeczą jest posiadanie informacji o rozwoju poszczególnych dziedzin życia społeczno-gospodarczego zarówno w ujęciu retrospektywnym jak i prognostycznym. Chodzi po prostu o uchwycenie pewnych trendów rozwojowych pozwalających określić perspektywiczne warunki realizacji planu i to zarówno w odniesieniu do dziedzin decyzyjnych, jak i niekontrolowanych.

Zarys wstępnej koncepcji powstać powinien przy wykorzystaniu efektów badań analitycznych etapu pierwszego, przy uwzględnieniu kierunków polityki społeczno-gospodarczej państwa (oby stabilnej) oraz w odniesieniu do ogólnych założeń planu regionalnego.

Nie oznacza to jednak odwrócenia zasad kształtowania systemu planowania przestrzennego w kraju. Kształtowanie tego systemu posiadać musi charakter oddolny, w którym ograniczenia niższego szczebla obowiązywać muszą bezwzględnie na szczeblach wyższych[13].

Pierwszym zadaniem formułowanej koncepcji jest określenie docelowej struktury sieci osadniczej. Przyjąć należy 3-4 stopniowy model tej sieci. Na podstawie analizy dostępności i centralności różnego rodzaju usług określić należy zestaw instytucji usługowych dla poszczególnych poziomów hierarchicznej struktury funkcjonalnej, a następnie przy uwzględnieniu rozmieszczenia jednostek osadniczych, przy uwzględnieniu ich aktualnej funkcji oraz ich miejsca w sieci komunikacyjnej - wyznaczyć szczebel hierarchiczny każdej jednostki osadniczej.

Przy wyznaczaniu szczebli hierarchicznych jednostek osadniczych szczególnie brane pod uwagę powinny być:

1) dostęp do artykułów pierwszej potrzeby,
2) dostęp do szkół,
3) dostęp do punktu pomocy lekarskiej,
4) dostęp do usług rolniczych, pomocy technicznej i oświaty rolniczej,
5) dostęp do punktu skupu płodów i przetwórów rolnych,
6) zabezpieczenie przeciwpożarowe.

Podstawową i najniższą hierarchicznie jednostką osadniczą pozostaje pojedyncze gospodarstwo, wybudowanie, przysiółek i sioło. Ta jednostka nie powinna być wyposażoną w żadną placówkę usługową. Jako izolowana w sensie przestrzennym i niekiedy dość odległa od wsi macierzystej powinna posiadać jednak łączność telefoniczną i utwardzoną drogę dojazdową.

Drugi szczebel hierarchii stanowi wieś sołecka. Tu właśnie, na miejscu powinny być zagwarantowane możliwości dokonania zakupu żywnościowych i przemysłowych artykułów pierwszej potrzeby, możliwości dokonania zakupu: prasy, środków higieny osobistej, środków do prania, mycia i czyszczenia, artykułów papierniczych i biurowych, znaczków pocztowych i skarbowych, biletów autobusowych, drobnych upominków, literatury popularnej i dla rolników, leków przeciwbólowych i artykułów sanitarnych pierwszej potrzeby, zabawek i innych wyrobów w asortymencie placówek „RUCH", pobierania nauki w zakresie początkowym (klasy I-III), pozostawienie dzieci przedszkolnych pod opieką kwalifikowanego personelu w ciągu całego

[13] Por. J. P a r y s e k, Planowe kształtowanie środowiska życia człowieka (maszynopis). Referat na konferencję „Przestrzeń historyczna częścią polskiej przestrzeni", Poznań, kwiecień 1985, PTPN; J. D r e w n o w s k i, E. G a c k a - G r z e ś k i e w i c z, Przestrzenne uwarunkowania osadnictwa. (W:) Gospodarka zasobami przyrody. (Red.S.Kozłowski), Studia KPZK PAN, t. 85, Warszawa 1985, s. 185-208.

roku lub przynajmniej w czasie intensyfikacji prac polowych, uzyskania całodobowego połączenia telefonicznego, uzyskania pierwszej pomocy przeciwpożarowej, możliwości zawodowych i towarzyskich kontaktów mieszkańców.

Lokalizacja wymienionych punktów usługowych powinna być taka, aby istniała możliwość ich osiągnięcia w czasie 15-20 minut drogi pieszej.

Szczególnej troski wymaga rekonstrukcja sieci szkół i przedszkoli, która w wyniku nieprzemyślanych eksperymentów i realizacji nierealnych pomysłów uległa kompletnemu rozbiciu. Przede wszystkim zniszczone zostały materialne podstawy funkcjonowania szkolnictwa powszechnego na obszarach wiejskich. Nie chodzi tu, rzecz jasna, o powrót do sytuacji sprzed 1970 roku, lecz o wykorzystanie sieci szkół z tego okresu z odpowiednią zmianą jej struktury funkcjonalnej. Chodzi tu przede wszystkim o[14]:

1) stworzenie sieci przedszkoli 4-letnich i szkół 3-klasowych w pobliżu miejsca zamieszkania (nie dalej niż 2-3 km drogi dziecka do szkoły),

2) stworzenie sieci wysoko zorganizowanych szkół podstawowych w zasięgu 45 minut drogi pieszej lub 20 minut drogi rowerowej,

3) stworzenie ośrodka koncentracji szkół ogólnokształcących, rolniczych i zawodowych (w miejskim ośrodku gminnym).

Sieć szkół dostosować należy do zachodzących przemian w rozmieszczeniu ludności i do aktualnej lokalizacji obiektów szkolnych. Projekt kształtowania sieci zakładać powinien także pewien zakres inwestycyjny wyrównujący szanse edukacyjne dzieci miast i wsi oraz różnych regionów, a także tworzący materialną bazę pozyskania nauczycieli.

Choć sprawa rozwoju szkolnictwa jest, ogólnie rzecz biorąc, problemem regionalnym, to jednak sieć szkół pozostaje w całej rozciągłości sprawą podstawowej jednostki terytorialnej.

Szkoła we wsi sołeckiej powinna pozostawać lokalnym centrum działalności oświatowej i kulturalnej. Tu obok nauczania początkowego może się koncentrować wychowanie przedszkolne, stąd powinna promieniować oświata, tu funkcjonować powinien klub rolnika, koło gospodyń, zespoły artystyczne i kulturalne. Jest to jeden z warunków, a zarazem jedna z dróg, podniesienia autorytetu nauczyciela w środowisku wiejskim i podnoszenia poziomu intelektualnego społeczności wsi.

Podstawowa wieś sołecka posiadać nadto powinna remizę ochotniczej straży pożarnej wyposażoną w sprzęt przeciwpożarowy z motopompą włącznie. Sprawą oczywistą jest natomiast całodobowe połączenie telefoniczne dostępne u sołtysa i w kilku innych punktach (w zasięgu 15-20 minut drogi pieszej).

Dla właściwego funkcjonowania gospodarki rolnej, a w terenach o dużej atrakcyjności krajobrazowo-przyrodniczo-historycznej szczególnie, niezbędne jest stworzenie funkcjonalnego systemu dróg z siecią publicznej komunikacji autobusowej. Pomimo postępującej motoryzacji indywidualnej każ-

[14] Por. Z. K w i e c i ń s k i, Przestrzenne zróżnicowanie dostępności sieci szkolnej na obszarach wiejskich (W:) Wieś Polska 2000, t. II Red. A. Stasiak), Biuletyn KPZK PAN, t. 22, Warszawa 1983, s. 121-138.

da wieś sołecka powinna posiadać przystanek autobusowy umożliwiający w porze porannej i popołudniowej skorzystanie z połączenia z ośrodkiem gminnym.

Na obszarach o dobrze rozwiniętej gospodarce rolnej, w każdej wsi sołeckiej powinien funkcjonować punkt pomocy agrotechnicznej obejmujący z jednej strony usługi w dziedzinie zaprawy ziarna siewnego oraz pomoc w dziedzinie stosowania środków chemicznej ochrony roślin, a z drugiej - umożliwiający naprawę podstawowego sprzętu do prac polowych. Punkty te posiadać mogą zróżnicowany charakter i różną przynależność organizacyjną (np. jednostka gminna, GS-u, kółka rolniczego itp.).

Tak zwana dobrze wyposażona wieś sołecka powinna prezentować bogatszy zestaw placówek usługowych. Występowanie tego typu jednostek osadniczych charakterystyczne będzie jednak przede wszystkim dla obszarów o gęstej sieci osadniczej, dobrze gospodarczo rozwiniętych oraz atrakcyjnych turystycznie. Ten poziom funkcjonalnej struktury hierarchicznej reprezentować będą przede wszystkim wsie położone na skrzyżowaniu dróg komunikacyjnych, wsie letniskowe, miejscowości o znaczeniu turystycznym, wsie przemysłowe, wsie będące ośrodkami szkolnictwa rolniczego i leśnego, badań naukowych, regionalnego ruchu artystycznego, miejsowości kultu religijnego, ważniejsze stacje kolejowe.

Występowanie pewnych dodatkowych funkcji pociąga za sobą rozwój innych funkcji związanych przede wszystkim z obsługą osób przyjezdnych. Sieć podstawowych dla wsi sołeckiej placówek usługowych wzbogacona będzie przede wszystkim o drobne placówki usługowe typu: sklep, kiosk, bar, restauracja, schronisko względnie hotelik, urządzenia sportowo-rekreacyjne itp. W większości przypadków określenie zakresu i liczby funkcjonujących placówek usługowych stanowić będzie zadanie planu. Wiele atrakcyjnych miejscowości nie różni się w wyposażeniu infrastrukturalnym niczym od wsi sołeckich. Ten szczebel hierarchii sieci osadniczej nie musi być jednak powszechny. O jego kształtowaniu zadecyduje przede wszystkim aktualna i potencjalna funkcja. Będą to głównie miejscowości, w których tradycyjna gospodarka rolna uzupełniana jest dodatkową, innego rodzaju działalnością społeczną lub gospodarczą np. turystyką[15].

Ośrodek gminny bez względu na to czy to jest miasto czy wieś, powinien posiadać zbiór tych wszystkich placówek usługowych, jakie są wymagane dla właściwego funkcjonowania gospodarstwa domowego i dla rozwoju produkcji żywności.

Są wszakże pewne priorytety w tej dziedzinie wśród których na czoło wysuwają się sprawy zagwarantowania każdemu mieszkańcowi gminy łatwego dostępu do lekarza, dentysty, pielęgniarki, podstawowych zabiegów medycznych, do apteki, izby porodowej, do pomocy doraźnej w przypadku nagłe-

[15] Por. A. Z a g o ż d ż o n, Współczesne procesy i kierunki przemian wiejskich układów osadniczych. Biuletyn KPZK PAN, t. 122, Warszawa 1983, s. 176-188.

go zachorowania lub wypadku, a także dostępu do oświaty medycznej i wiedzy o ochronie zdrowia[16]. Pomimo iż prawo do ochrony zdrowia zagwarantowane jest konstytucyjnie, sieć placówek służby zdrowia i jej funkcjonowanie pozostawia wiele do życzenia. Rozpiętość rejonu obsługi lekarskiej mieszkańców wsi na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych wahała się od 2,6 tys. osób (woj. suwalskie) do 6,5 tys. osób (woj. konińskie), a jeden lekarz medycyny przypadał zarówno na 2,5 tys. osób, jak i na 6,2 tys. osób. Nie oznacza to zatem wcale istnienia pełnej sieci placówek ochrony zdrowia. W wielu województwach kraju znaczny odsetek ośrodków zdrowia funkcjonował bez stałego lekarza (do 25% w woj. suwalskim) nie mówiąc już o fakcie, że w 15 województwach żaden wiejski ośrodek zdrowia nie posiadał ani karetki pogotowania ani samochodu domowych wizyt lekarskich. Wydaje się, że niedorozwój służby zdrowia na wsi jest odbiciem tego stanu rzeczy w kraju[17].

Jako pilna potrzeba rysuje się problem przybliżenia opieki medycznej do pacjenta, co w przełożeniu na zadanie planistyczne oznacza tzw. politykę prorejonizacyjną. Zatem w każdym ośrodku gminnym funkcjonować powinien ośrodek zdrowia z lekarzem medycyny, stomatologiem, gabinetem zabiegowym, izbą porodową, apteką, pielęgniarką, położną, farmaceutką, pracownikiem opieki społecznej. W gminach o większej liczbie ludności przyjmować pacjentów powinna grupa przyjezdnych lekarzy specjalistów, w tym przede wszystkim: pediatra, ginekolog i chirurg, a doraźnie: okulista, laryngolog i neurolog. Nie jest do pomyślenia funkcjonowanie gminnego ośrodka bez samochodu do wizyt domowych i pomocy doraźnej. Rozwiązaniem perspektywicznym powinny być porady lekarskie udzielane poza gminnym ośrodkiem zdrowia np. w tzw. dobrze wyposażonych wsiach sołeckich.

Sprawą priorytetową jest także stworzenie mieszkańcom wsi możliwie najlepszych warunków życia. Odnosi się to nie tyle do rozwoju poszczególnych placówek usługowych lecz do pewnych rozwiązań systemowych hamujących odpływ młodzieży wiejskiej ze wsi. Sprawa ta jest, generalnie rzecz biorąc, bardzo skomplikowana, gdyż decyduje o tym wiele różnorakich czynników. Ubytkowi ludności wiejskiej towarzyszy proces jej starzenia się. Ubytkowi ludności nie towarzyszy natomiast substytucja pracy ludzkiej pracą maszyn. Struktura agrarna stagnuje. Rolnik boryka się z wieloma trudnościami wiążącymi się prowadzeniem gospodarstwa rolnego i domowego, nie widzi dla siebie perspektyw. Poważny areał ziemi zalega odłogiem, brak jest perspektywicznego modelu rozwoju rolnictwa. Wszystko razem ani nie stabilizuje liczby ludności na wsi, ani nie wpływa na wzrost produkcji artykułów rolnych, a wręcz przeciwnie, prowadzi do jej

---

[16] Por. M. M a c k i e w i c z, Zróżnicowanie przestrzenne możliwości korzystania z opieki zdrowotnej przez ludność wiejską. (W:) Wieś Polska 2000, t. II (Red. A. Stasiak), Biuletyn KPZK PAN, t. 122, Warszawa 1983, s. 39-52.

[17] Por. M. M a c k i e w i c z, Zróżnicowanie przestrzenne...op.cit.

spadku lub grozi takowym spadkiem[18]. Mimo spadku dynamiki wzrostu ludności wiejskiej i jej odpływu ze wsi do miast pogarsza się sytuacja mieszkaniowa ludności wiejskiej. Szacunek niedoborów mieszkań określa się na poziomie 1 650 tys. a z uwzględnieniem wyłączenia z użytku mieszkań o daleko posuniętym zużyciu i dewastacji oraz urągających wszelkim normom kulturowym i higienicznym - na poziomie 2 200 tys.[19].

Wydaje się, że odpływowi ludności ze wsi do miast zapobiec tylko może wyrównanie dostępności do różnego rodzaju dóbr i usług oraz podniesienia na wyższy poziom standardu życia (mieszkanie, wyposażenie mieszkania w wodę, kanalizację, łazienkę, ustęp, gaz butlowy, łatwość komunikacji z ośrodkiem miejskim i dostęp do jego placówek usługowych itp.).Proces wyrównywania szans i możliwości rozpocząć należy od ośrodka gminnego i pewne rozwiązania w tej dziedzinie zakładać powinien plan przestrzennego zagospodarowania.

Z problematyką kształtowania funkcjonalnej sieci osadniczej bardzo ściśle związane są sprawy przestrzennej rozbudowy jednostek osadniczych. Obserwowane współcześnie tendencje bezplanowej i chaotycznej zabudowy wsi przy jednoczesnym wprowadzaniu pseudo-modernistycznych form architektonicznych prowadzą do zniszczenia typowej historycznie i regionalnie fizjonomii wsi polskiej. W tradycyjne budownictwo: podhalańskie, orawskie, wielkopolskie, kurpiowskie, podlaskie i inne wmontowywane zostają obiekty obce o udziwnionych kształtach, wymyślnym i nieodpowiednim do danego regionu i danej wsi - budulcu, fatalnej ze względów estatycznych lokalizacji, oderwanej od wsi funkcji, często bez pozostałych obiektów tj. zagrody, ogródka, zieleni itp.[20]. Tego typu działania nasilające się głównie na obszarach o walorach turystyczno-rekreacyjnych i w regionach wysokiego poziomu gospodarki rolnej prowadzą do zniszczenia tzw. przestrzeni historycznej Polski, której elementami pozostają: układ przestrzenny i zabudowa miejscowości, architektoniczno-przyrodnicze zespoły rezydencyjne i inne zabytki architektury i urbanistyki[21]. Tego typu zabudowa zakłóca także harmonię przyrodniczo-kulturalnego krajobrazu polskiej wsi i małych miast. Trzeba przy tym wyraźnie podkreślić, że tzw. niekontrolowany faktycznie pod względem lokalizacyjnym oraz prowadzony ze złym smakiem artystycznym i architektonicznym (także niekiedy celowo

---

[18]Por. R. M a n t e u f f e l, Rolnictwo w przestrzennym zagospodarowaniu kraju. (W:) Koncepcje studiów diagnostycznych nad gospodarką przestrzenną Polski. Biuletyn KPZK PAN, t. 116, Warszawa 1981; A. S z e m b e r g, Przemiany w strukturze wieku ludności zawodowo czynnej w rolnictwie. Zróżnicowanie regionalne. Biuletyn KPZK PAN, t. 122, Warszawa 1983, s. 69-86.

[19]Por. T. Ż a r s k i, Sytuacja mieszkaniowa ludności wiejskiej. Biuletyn KPZK PAN, t. 122, Warszawa 1983, s. 139-156.

[20]Por. W. K o s i ń s k i, Przemiany osadnictwa wiejskiego pod wpływem turystyki na przykładzie Polski południowej. Biuletyn KPZK PAN, t. 122, Warszawa 1983, s. 157-175.

[21]Por. A. K a r ł o w s k a - K a m z o w a, Przestrzeń historyczna w Polsce. (Maszynopis.) Poznań 1984.

lansowany) kierunek rozwoju zabudowy i zagospodarowania przestrzennego wsi i małych miast nie ma nic wspólnego z ich unowocześnieniem oraz poprawą warunków życia ludności. Nie ma też nic wspólnego z kształtowaniem zaplecza usługowego gospodarki rolnej i ruchu turystycznego, gdyż to zaplecze zawsze można zorganizować ze smakiem artystycznym i bezkolizyjnie wkomponować w istniejące środowisko przyrodnicze i zabudowę. Jest to ponad wszelką wątpliwość przykład woluntaryzmu lokalizacyjno-budowlanego, braku wyobraźni artystycznej, a także braku wizji przestrzennego kształtu wsi polskiej schyłku XX wieku.

Z tych to względów plan przestrzennego zagospodarowania podstawowej jednostki terytorialnej, nawet wtedy, gdy realizowany ma być tylko jako tzw. plan ogólny powinien:

1) wdzielić wsie i części miast o zabytkowej i charakterystycznej dla danego regionu zabudowie, które podlegać będą ochronie zarówno przed zniszczeniem, jak i przed niekontrolowaną i niewłaściwą rozbudową;

2) założyć rekonstrukcję zniszczonych zabytków architektury, zespołów rezydencyjnych, zieleni oraz całych układów przestrzennych;

3) wprowadzić obowiązek stylowego projektowania architektonicznego budynków w nawiązaniu do miejsca ich lokalizacji oraz miejscowego stylu budownictwa;

4) wyznaczyć tereny pod zabudowę usługową i inną;

5) określić zakres rzeczowy i rozmiary działalności inwestycyjnej na wsi przy uwzględnieniu kształtowania odpowiednich relacji przyroda-człowiek;

6) określić granice rozwoju bazy materialnej ruchu turystycznego i rozmiary samego ruchu.

Opracowanie koncepcji struktury przestrzennej i funkcjonowania sieci osadniczej odnosić się powinno do pewnego stanu docelowego, który gwarantować będzie ludności wiejskiej zaspokojenie wszystkich najbardziej podstawowych potrzeb (potrzeb producentów żywności i potrzeb konsumentów) w pobliżu miejsca zamieszkania. Realizację tego celu założyć należy na najbliższy okres, tj. na pierwsze 10 lat realizacji planu.

Drugim zadaniem planu przestrzennego zagospodarowania podstawowej jednostki terytorialnej jest określenie modelu struktury użytkowania ziemi i przestrzennego modelu gospodarki rolnej. Jest to, biorąc pod uwagę różne formy własności ziemi i różną wartość rolniczo-użytkową gruntów, a także różny sposób ich użytkowania, przedsięwzięcie trudne, jednak możliwe do podjęcia, a w obliczu ciągle postępującej dewastacji środowiska i zagrożenia egzystencji ludzkiej - konieczne[22].

Środowisko przyrodnicze a zatem i ziemię użytkować można na 6 różnych sposobów[23]:

---

[22] Por. S. K o z ł o w s k i, Gospodarka zasobami przyrody (Wczoraj-dziś-jutro). (W:) Gospodarka zasobami przyrody. (Red. S.Kozłowski.) Studia PKZK PAN, t. 85, Warszawa 1985, s. 159-184.

[23] Por. R.F. D a s m a n n, J.P. M i l t o n, P.M. F r e e m a n, Ekologiczne podstawy rozwoju ekonomicznego. Warszawa PWN 1980.

1) pozostawić teren w stanie naturalnym (np. dla celów naukowych),

2) utworzyć park narodowy, rezerwat, park krajobrazowy lub przeznaczyć na cele rekreacyjne,

3) użytkować w określonym zakresie jego roślinność i zwierzęta,

4) intensyfikować produkcję naturalną,

5) organizować gospodarkę polową, zakładać łąki i pastwiska itp.,

6) zlikwidować roślinność i przeznaczyć teren pod zabudowę.

Użytkowanie ziemi oznacza wybór dla konkretnego terenu wiarygodnie uzasadnionej, przede wszystkim względami ekologicznymi, konfiguracji wymienionych sposobów użytkowania ziemi. W grę wchodzą tu przede wszystkim sposoby określane w punktach 2, 4, 5 i 6 ze szczególną preferencją rolniczego użytkowania ziemi.

Wydaje się, że jedynym możliwym do przyjęcia w chwili obecnej rozwiązaniem jest tzw. ekologiczne kształtowanie środowiska. Dotyczy ono zarówno środowiska jako całości, jak i gospodarki rolnej, która także prowadzona powinna być jako tzw. rolnictwo ekologiczne oparte na bazie poznania funkcjonowania ekosystemów[24].

Systemy przestrzenne, a takim podstawowym systemem przestrzennym jest przecież gmina, powinny być kształtowane w taki sposób, aby mogły one funkcjonować z zachowaniem równowagi ekologicznej[25]. Wszelkie rozwiązania mające charakter czysto techniczny lub instrumentalny dotyczyć mogą tylko rozwiązań doraźnych i wycinkowych. W żadnym przypadku nie mogą być traktowane jako wyłączne i całościowe.

Punktem wyjścia tworzenia efektywnych ekologicznie koncepcji użytkowania terenu powinna być jego ocena. Ocena ta uwzględniać musi własności terenu, jego położenie, różne sposoby wykorzystania oraz miejsce tego terenu w ogólnej koncepcji organizacji przestrzeni. Ocena taka powinna zostać dokonana przy uwzględnieniu w pierwszym rzędzie rolniczego jego wykorzystania. Znaczny stopień jej szczegółowości dostarczać powinien informacji o najbardziej efektywnych ekonomicznie sposobach rolniczego wykorzystania terenu. Złożoność samej problematyki oceny nakazuje jej przeprowadzenie przy uwzględnieniu szerokiego zestawu kryteriów. Chodzi tu w pierwszym rzędzie o kryteria ekologiczne (właściwe relacje przyroda-człowiek), a w dalszym o ekonomiczne (efektywność produkcji rolnej), pragmatyczne (potrzeba przeznaczenia terenu na określone cele), wartościowe (potrzeba kształtowania systemu wartości i nawiązania do uznawanych systemów) oraz normatywne (wynikające ze względów urbanistyczno-ekologiczno-estetycznych). Jest to przedsięwzięcie trudne i pracochłonne, jednak konieczne dla stworzenia jakiejkolwiek logicznej koncepcji użytkowania terenu.

---

[24] Por. L. R y s z k o w s k i, Perspektywy ekologicznego zagospodarowania obszarów wiejskich. Biuletyn KPZK PAN, t. 122, Warszawa 1983, s. 13-38.

[25] Por. J. M c H a l e, Człowiek i środowisko. Warszawa PWN 1975.

Jakość środowiska, a zarazem warunków życia społeczeństwa uznać należy za podstawowe kryteria wszelkich rozwiązań przestrzennych. Jakość tę uznać należy jako funkcję łącznego wpływu wszelkich źródeł dewastacji środowiska, które dawno już wykraczają poza zanieczyszczenia powietrza i wody, a dotyczą całego kompleksu zjawisk i działań niekorzystnych ze sfery nie tylko ekologicznej lecz także biologicznej, psychospołecznej i ekonomicznej[26].

Z oceny środowiska wynikać powinna z jednej strony jego wartość, a z drugiej normy środowiskowe wskazujące jaką działalność, gdzie i do jakiego stopnia można rozwijać.

Wydaje się, że dla Polski nie ma innego modelu gospodarki rolnej, jak gospodarka intensywna. Pomiędzy maksymalizacją produkcji rolnej będącej kryterium stopnia intensyfikacji całej gospodarki rolnej, a kształtowaniem właściwych ekologicznie relacji przyroda-człowiek, zachodzi jednak zasadnicza sprzeczność. Przekroczenie pewnego poziomu intensyfikacji odkształca i deformuje środowisko przyrodnicze prowadząc do zmniejszenia jego aktywności biologicznej, a w dalszej kolejności do jego degradacji[27]. Są zatem pewne granice intensyfikacji, które wynikają ze stanu i stopnia rozwoju poszczególnych ekosystemów i których nie wolno przekraczać. Intensyfikacja produkcji rolnej powinna być zatem prowadzona w ramach wspomnianego już tzw. rolnictwa ekologicznego.

Koncepcja rolnictwa ekologicznego wychodzi z przyjętego i potwierdzonego założenia, że intensyfikacja produkcji rolnej prowadzi z jednej strony do zagrożenia środowiska, a z drugiej do zagrożenia jego użytkowników. Jest to zarazem koncepcja holistyczna uwzględniająca całość stosunków ekologicznych charakterystycznych dla konkretnego ekosystemu. Rolnictwo ekologiczne ma zoptymalizować produkcję rolną (kryterium optymalizacji - maksymalny plon z 1 ha) przy jednoczesnym utrzymaniu potencjału produkcyjnego siedlisk i zagwarantowaniu odpowiedniej ochrony środowiska[28].

Rolnictwo tego typu stosować będzie rozważnie środki chemiczne a wykorzystywać inne sposoby zwiększenia stopnia produktywności gleby. Chodzi tu przede wszystkim o stosowanie takich zabiegów agrotechnicznych i organizacyjno-inwestycyjnych, które:

1) poprawią stopień zamknięcia obiegu materii w obrębie pól uprawnych i powiększą zdolność regeneracyjną obszarów rolnych,

2) poprawią stosunki powietrzno-wodne w glebie,

---

[26] Por. W. K a p p, Realizacja polityki środowiskowej. (W:) Środowisko człowieka a rozwój społeczno-ekonomiczny. (Red. A.Kukliński.) Warszawa PWE 1975, s. 37-74.

[27] Por. J. M i n o r s k i, Środowisko przyrodnicze a gospodarka przestrzenna. Warszawa Arkady 1977.

[28] Por. L. R y s z k o w s k i, Perspektywy ekologicznego zagospodarowania obszarów wiejskich. Biuletyn KPZK PAN, t. 122, Warszawa 1983, s. 13-38.

3) poprawią własności fizyko-chemiczne gleby,

4) poprawią własności biochemiczne gleby[29].

Z modelu rolnictwa ekologicznego wynikają dla planowania przestrzennego następujące zadania:

1) podwyższenie zdolności regeneracyjnej obszarów rolniczych poprzez tworzenie urozmaicanych struktur krajobrazu rolniczego, którego podstawowymi elementami są: pola uprawne, łąki i pastwiska, zadrzewienia, zbiorniki wodne, osiedla wiejskie itp.,

2) organizacja pasów zadrzewień (przydrożnych i śródpolowych) przeciwdziałających erozji, zwiększających retencję wodną, podnoszących poziom wód gruntowych, przeciwdziałających przesuszeniu gleby, a także dostarczających drewna[30].

3) poprawa gospodarki wodnej przez: ochronę wód, tworzenie małych zbiorników wodnych i małych obiegów wody, przeciwdziałanie likwidacji zbiorników wodnych i osuszaniu torfowisk, organizację regulacji rzek i cieków, przeciwdziałanie odwodnieniu gleby przez melioracje itp.,

4) proponowanie właściwej dla własności gruntów optymalnej struktury wykorzystania ziemi,

5) przeciwdziałanie wykorzystaniu terenu na cele nierolnicze,

6) odzyskiwanie terenów dla gospodarki rolnej, pod zalesienie i na rzecz zbiorników wodnych,

7) wyznaczanie obszarów chronionego krajobrazu, ochrony dóbr kultury materialnej i obszarów rekreacyjnych.

Opracowanie koncepcji docelowego kształtowania układu osadniczego użytkowania ziemi pociąga za sobą konieczność ukształtowania sieci infrastruktury, szczególnie zaś sieci dróg. Drogi te powinny tworzyć spójny układ komunikacyjny zapewniający dogodne połączenia każdej jednostki osadniczej z ośrodkiem gminnym oraz każdego pola i każdego domostwa z najbliższą jednostką osadniczą. Ciągle postępująca mechanizacja prac polowych oraz transportu wymaga utwardzenia nawierzchni tych dróg.

W sieci dróg lokalnych charakterystycznym układem będzie układ monocentryczny-trójkątny kształtowany wg zasady prefigurencji polegającej na wyznaczaniu połączeń komunikacyjnych stosowanie do hierarchii miejscowości oraz znaczenia i funkcji pewnych miejsc na danym obszarze[31].

Kolejnym etapem procesu budowy planu jest weryfikacja założeń wstępnych. Można wskazać na dwa źródła weryfikacji, którymi powinny być: społeczność danego obszaru oraz hierarchicznie wyższa placówka planowania przestrzennego. Innymi słowy chodzi o weryfikację społeczną i instytucjonalną.

---

[29] Por. J. M i n o r s k i, Środowisko przyrodnicze a gospodarka przestrzenna. Warszawa Arkady 1977.

[30] Por. L. R y s z k o w s k i, Perspektywy ekologicznego zagospodarowania obszarów wiejskich. Biuletyn KPZK PAN, Warszawa 1983, t. 122, s. 13-38.

[31] Por. R. D o m a ń s k i, Zespoły sieci komunikacyjnych. Prace Geograficzne IG PAN, t. 41, Warszawa 1963.

Pierwsza powinna weryfikować sformułowaną koncepcję z punktu widzenia stopnia i sposobu rozwiązania problemów gospodarki przestrzennej terenu w tym szczególnie zaspokajania potrzeb gospodarstw domowych i gospodarstw rolnych. Druga powinna natomiast weryfikować przedstawioną koncepcję z punktu widzenia jej zgodności z obowiązującymi przepisami prawnymi, ogólnymi kierunkami rozwoju przestrzennego regionu, w skład którego wchodzi dana jednostka terytorialna oraz ze względu na poprawność merytoryczną założeń. Dużą rolę w tym względzie może posiadać ocena proponowanych rozwiązań dokonywana przez przedstawicieli nauki. Nie bez znaczenia mogą też być uwagi zgłaszane przez podmioty gospodarcze odgrywające główną rolę w gospodarce tej jednostki. Weryfikacja polegać będzie, generalnie rzecz biorąc, na określeniu takich szczegółowych rozwiązań przestrzennych, które nawiązując do pewnego systemu wartości uznawanych przez społeczeństwo stanowić będą jednocześnie kompromis pomiędzy potrzebami ludności i gospodarki żywnościowej, wymogami ekologii danego obszaru a potrzebami pozarolniczych podmiotów gospodarczych i ich oddziaływaniem na środowisko, w którym prowadzą swoją działalność. Wydaje się, że kompromis taki będzie można osiągnąć przy przyjęciu założenia, że samorząd mieszkańców regionu wchodzi w skład podmiotu planującego a mieszkańcy terenu, których samorząd reprezentuje są przedmiotem decyzji przestrzennych.

Z kolei w procesie planowania ma miejsce ocena realizacji planu. W gruncie rzeczy chodzi o dwie oceny: o ocenę bieżącą i końcową. Ocena bieżąca jest systematycznym sprawdzaniem zgodności decyzji przestrzennych z założeniami planu przestrzennego zagospodarowania, natomiast ocena końcowa jest porównaniem uzyskanego na koniec okresu przedmiotowego planu stanu gospodarki przestrzennej obszaru z wizją tego stanu, jaką dawała przyjęta koncepcja rozwoju przestrzennego obszaru. Ocena realizacji planu jest sensowna tylko wtedy, gdy plan przestrzennego zagospodarowania posiada moc prawną, a komórka planująca i organ, w skład którego wchodzi - odpowiednie uprawnienia decyzyjne i egzekucyjne.

Plan przestrzennego zagospodarowania podstawowej jednostki terytorialnego podziału kraju będzie przede wszystkim planem struktury. W odniesieniu do sieci osadniczej musi on być dodatkowo planem funkcjonowania, natomiast w odniesieniu do użytkowania ziemi - planem działania.

Jako efekt procesu planowania - plan przestrzennego zagospodarowania powinien składać się z części: tekstowej, kartograficznej i tabelarycznej. Szczególne znaczenie przypada opracowaniom kartograficznym, wśród których na specjalną uwagę zasługują i jako podstawowe powinny być przyjmowane i wykonywane:

1) syntetyczna mapa struktury przestrzennej obszaru;

2) mapa struktury funkcjonalnej układu osadniczego wraz z siecią infrastruktury technicznej;

3) mapa użytkowania ziemi;

4) mapa zasobów surowcowych, wód, gospodarki wodnej oraz ochrony środowiska przyrodniczego;

5) mapa szaty roślinnej, zalesień i zadrzewień oraz gospodarki turystycznej i obszarów rekreacyjnych (wraz z zaznaczeniem zabytkowych obiektów kultury materialnej i zabytków przyrody);

6) mapa lokalizacji placówek usługowych.

Mapy te prezentować powinny koncepcję docelową określoną na końcowy rok okresu na jaki opiewa plan, jednakże ze wskazaniem kolejnych etapów realizacji koncepcji. Jako najwłaściwszą skalę wymienionych map uznaje się skalę 1:10 000 i 1:5 000.